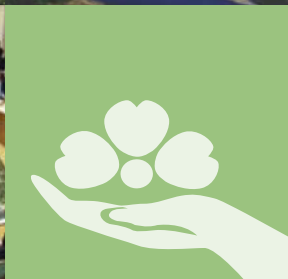

WAGENINGEN UNIVERSITY
WAGENINGEN UR

БЕРНСЬКА КОНВЕНЦІЯ ТА ОСЕЛИЩНА КОНЦЕПЦІЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ: МАЙБУТНЄ ДЛЯ УКРАЇНИ

BERN CONVENTION AND HABITAT CONCEPT OF BIODIVERSITY PROTECTION: FUTURE FOR UKRAINE

on support
of the Council Directive 92/43/EEC
on the conservation of natural habitats
and of wild fauna and flora
in Ukraine

на підтримку
Директиви Європейського Союзу
про збереження природних оселищ
та видів природної фауни і флори
в Україні

ЗМІСТ

• ВСТУП.	5
• ПРИРОДА – ЦЕ ЖИВЕ «МЕРЕЖИВО»	11
• ВІД ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ ДО СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ОСЕЛИЩ	13
• ЯКІ ІСНУЮТЬ ТИПИ ОСЕЛИЩ В УКРАЇНІ, НАПРИКЛАД, В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ?	18
• НАСТУПНІ КРОКИ	21
• ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРОЕКТ	25

CONTENT

• INTRODUCTION.....	5
• NATURE IS A LIVING WEB.	11
• STARTING FROM PAN-EUROPEAN STRATEGY TILL UKRAINIAN STRATEGY: PERSPECTIVES OF HABITATS PROTECTION.....	13
• WHICH HABITATS EXIST IN UKRAINE, FOR EXAMPLE, IN THE UKRAINIAN CARPATHIANS?	18
• NEXT STEPS	21
• INFORMATION ON THE PROJECT.	25

Проць Б., Кагало О., Мочарська Л., Данилик І., Цюра Н., Реслер І., Чернявський М. “Бернська конвенція та оселищна концепція збереження біорізноманіття: майбутнє для України”. – Львів: вид-во ЗУКЦ, 2011. – 28 с.

В ілюстрованому виданні подано інформацію про потребу розвитку концепції оселищного (екосистемного) підходу до збереження біорізноманіття в Україні. Метою брошури є ознайомлення широких верств громадськості з сучасними європейськими підходами до охорони живої природи, перспективами й проблемами їх застосування в Україні. Для екологів, працівників освітніх і наукових закладів, громадських організацій та державних органів.

Prots B., Kagalo O., Mocharska L., Danylyk I., Tsiura N., Resler I., Cherniavskyy M. “Bern Convention and Habitat Concept of Biodiversity Protection: Future for Ukraine.” - Lviv: Publisher ЗУКЦ, 2011.- 28 p.

The information on importance of habitat (ecosystem) concept development for biodiversity protection in Ukraine is presented. The task of the brochure is also to inform public on modern European methods of nature conservation, perspectives and problems of their adaptation in Ukraine. For ecologists, teachers, scientists, non-government organizations and government authorities.

Підготовка та написання брошури здійснені в рамках міжнародного проекту “Визначення і класифікація типів оселищ (habitats) в Україні: введення стандартів та методології Європейського Союзу (пілотний проект в Українських Карпатах).”

The brochure was produced in the frame of the project entitled “Introduction of European Standards and Methods for Habitat Identification and Classification in Ukraine.”

Проект було реалізовано: Центром розвитку інновацій Університету Вагенінген (Нідерланди), Державним природознавчим музеєм Національної академії наук України (Львів), українським відділенням Дунайсько-Карпатської програми Всесвітнього фонду природи WWF (Львів), компанією «Орбікон» (Данія), Інститутом екології Карпат Національної академії наук України (Львів) та Інститутом зоології Національної академії наук України (Київ).

The project was implemented by: Wageningen Centre for Development Innovation (NL), State Museum of Natural History NAS of Ukraine, WWF Danube Carpathian Program Ukraine, Orbicon AS (DK), Institute of Ecology of the Carpathians NAS of Ukraine and Institute of Zoology NAS of Ukraine.

Дизайн: Дикий І. (НВФ “Карті і Атласи”),

Фото: Проць Б., Данилик І., Чорней І., Кагало О., Кіш Р., Бучко В., Бокотей А., Борсукевич Л., Башта А.-Т.

Друк: ТЗОВ «ЗУКЦ», м. Львів, вул. Драгоманова, 18 Друк офсетний. Тираж 2000 примірників.

Підготовка та друкування брошури були підтримані програмою BBI MATRA Міністерства сільськогосподарства, охорони довкілля та якості харчування Нідерландів та частково проектом «Збереження та стале використання природних ресурсів в Українських Карпатах» (уряд Норвегії).

The brochure preparation and printing was funded through the BBI Matra programme of the Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality, the Netherlands and partly supported by the project “Protection and Sustainable Use of Natural Resources in the Ukrainian Carpathians” (Norwegian Government).

Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality

а також підтримані:
and supported by

Orbicon

ВСТУП

Природа... Ми захоплюємося нею, ми використовуємо її багатства, але ми повинні її охороняти її. Охорона біорізноманіття є частиною законодавства України та інших країн світу, питанням збереження біорізноманіття була присвячена значна частина документів,

прийнятих конференцією ООН у Ріо-де-Жанейро 1992 року, які на сьогодні є наріжними каменями усього природоохоронного процесу у світі. Яка причина такої уваги глобальної спільноти до біорізноманіття? І що це таке - біорізноманіття? Як його охороняти чи зберігати?

Що таке біотичне (біологічне) різноманіття або біорізноманіття?

Це, фактично, усі прояви «різноманіття життя на землі»; його можна оцінити кількістю видів, що трапляються на певній території або в країні, генетичною різноманітністю кожного виду, яка забезпечує можливості його пристосовування до зміни умов існування, а також наявністю різних екосистем.

Що таке екосистема?

Це сукупність взаємопов'язаних між собою і з природним середовищем існування (материнська порода, ґрунт, рельєф, клімат тощо) рослин, тварин, грибів, мікроорганізмів, які формують складну динамічну, але відносно стійку й стабільну, цілісну систему, у межах якої живі організми знаходять усе необхідне для свого існування; усе життя на Землі існує тільки в межах певних екосистем.

Отже, біорізноманіття це складне і, водночас, чутливе до зовнішнього впливу явище, суть якого полягає в природному багатоманітті проявів життя на нашій планеті, форм і способів його існування, які є результатом довготривалої – упродовж кількох мільярдів років – еволюції життя на Землі. Але ця еволюція відбувалася без такого глобального впливу людини на природу, який ми спостерігаємо в останні 3-4 століття. Геніальний український учений В.І.Вернадський ще в 30-х роках минулого століття довів, що сучасний вплив людини на природу співрозмірний з потужними геологічними процесами, та-

кими як гороутворення, тектонічні рухи земної кори, зміни клімату впродовж тривалих геологічних епох. Але головною його відмінністю від природних процесів є швидкість – якщо природні процеси можуть тривати сотні тисяч і сотні мільйонів років, то антропогенний вплив подібної за обсягом та наслідками дії може відбутися впродовж кількох десятків років... Природа нездатна з такою швидкістю адаптуватися до змін... Це призводить до швидкого вимирання видів, зміни структури природних комплексів – екосистем, що загалом погіршує умови життя людини та позбавляє її звичних ресурсів.

Чому оселища важливі й чому проблеми збереження оселищ важливі для України?

Незважаючи на те, що для збереження біорізноманіття докладаються значні зусилля на всіх рівнях: починаючи із глобального та закінчуючи окремими державами, зокрема Україною, протягом минулих десятиліть вже зникло багато видів рослин і тварин. Та й нині багатьом із них загрожує зникнення. Причиною є промислове забруднення довкілля; осушення земель, а також їх інтенсивне розорювання та сільськогосподарське використання; вирубування лісів без дотримання норм і правил; масове неконтрольоване туристичне навантаження тощо. Усі вище перелічені фактори негативно впливають на природне середовище існування рослинного й тваринного світу, і, що найнебезпечніше, цей вплив посилюється й буде посилюватися в подальшому, оскільки людина неминуче мусить використовувати природні ресурси як єдине джерело свого існування.

Що таке оселище і що таке оселищна концентрація збереження біорізноманіття?

Європейською спільнотою був обґрунтований новий підхід до охорони біорізноманіття в умовах неухильного збільшення негативного впливу людини. Суть цього підходу полягає у збереженні природних оселищ, тобто місць «проживання» видів, що дає змогу зберегти як види та їх угруповання, так й умови, необхідні їм для виживання та нормального розвитку.

Що таке оселища?

Це суходільні або водні ділянки, природні, напівприродні або, навіть, рудеральні, у межах яких живі організми або їх угруповання живуть, відтворюються або трапляються. Конкретний тип оселища забезпечує особливі умови “проживання” для конкретних, чітко визначених видів або їх сукупностей. Поза характерними для них типами оселищ види або їх сукупності, здебільшого, існувати не можуть.

Слово «оселище» походить від слова «оселя».

Що таке оселищна (екосистемна) концепція збереження біорізноманіття?

Це система поглядів, що передбачає комплексний підхід до охорони видів рослин і тварин, який забезпечує збереження їхніх “місць проживання”, тобто унікального середовища, яке сформувалося завдяки поєднанню певних чинників живої і неживої природи на конкретній території, а також умов для підтримання динаміки природних явищ і процесів, пов'язаних з їх функціонуванням та розвитком.

Наскільки складною є проблема збереження умов для функціонування оселищ?

Чи насправді так важливо, що можуть зникнути якісь природні типи оселищ або деякі з них зміняться іншими? Великий досвід багатьох країн свідчить однозначно – так! Адже з кожним типом

оселищ, тобто специфічними умовами існування (нааявність певного рельєфу, ґрунту, режиму вологості й температури тощо), тісно пов'язані можливості існування конкретних видів.

Як приклад, уявіть, що певний тип оселища – це Ваше помешкання, в якому Ви зручно живете вже багато років. Тут усе є зручним і звичним для Вас: температура, освітлення та інші вигоди. Усе пристосоване для нормального життя, Вам тут затишно й комфортно. І раптом хтось руйнує його або силоміць змінює в ньому дбайливо створе-

ний Вами інтер'єр, від'єднує опалення, воду, газ, електроенергію тощо. А ще, крім того, Вас позбавляють роботи, перешкоджають пересуватися в просторі...

А, головне, Ви добре знаєте, що ніяк перешкодити цьому не можете! Саме так «почуваються» живі організми, коли людина руйнує їхні природні оселища.

Природні оселища та притаманні їм екосистеми поєднуються в системи регіонального рівня, утворюють природне середовище цілих континентів і, врешті-решт, формують глобальну екосистему нашої планети – біосферу.

Види та екосистеми, властиві певним типам оселищ, прямо чи опосередковано, надають нам, людям, своєрідні послуги: забезпечують чистим повітрям, продуктами харчування, деревиною; очищують забруднену воду; комахи запилюють рослини, і, завдяки цьому, підвищують урожайність; ма-

льовничі краєвиди приваблюють туристів тощо. Зауважте, усе це людина отримує безоплатно – завдяки існуванню природних сукупностей видів та екосистем, що сформувалися в межах конкретних типів оселищ.

Отже, щоб природа і надалі могла дарувати нам усе необхідне для якісного життя і ми могли насолоджуватися її дарами, необхідно забезпечити комплексну охорону природних типів оселищ, що дасть змогу зберегти і види, і природні екосистеми, і, зрештою, саму людину.

Яка ситуація зі збереженням типів оселищ у світі, Європі, Україні зокрема?

Країни-члени Європейського Союзу домовилися працювати разом над створенням мережі оселищ, що підлягають охороні. Ця домовленість закріплена в законодавчому акті – Директиві Європейського Союзу (Council Directive) 92/43/EEC від 21 травня 1992 року «Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори», метою якої є формування мережі природоохоронних територій NATURA 2000 на території Європейського Союзу. Україна та інші сусіди ЄС погодилися приєднатися до мережі цінних оселищ і на підтримку цієї ініціативи узгодити своє законодавство.

На жаль, в національному законодавстві України відсутня чітка концепція збереження середовищ існування видів та функціонування певних екосистем, що є основою оселищної концепції збереження біорізноманіття. Згідно з Конституцією України, міжнародні зобов'язання України мають пріоритет перед задекларованими національним законодавством правилами. Однак, не-

зважаючи на те, що Україна ратифікувала базові міжнародні угоди, які стосуються оселищних підходів до збереження біорізноманіття, наприклад, Бернську конвенцію (Конвенція про охорону природної флори й фауни та природних середовищ існування у Європі), їх вимоги практично мало застосовуються, якщо застосовуються взагалі...

Тому особливого значення набуває процес адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу, як це передбачено Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», що прийнятий 2004 року.

ПРИРОДА – ЦЕ ЖИВЕ «МЕРЕЖИВО»

Природа – це складне живе «мереживо» організмів, екосистем та їхніх оселищ, і, як у кожному мереживі, у ньому неодмінно важливий кожен найдрібніший вузлик, оскільки без нього воно перестає бути мереживом, а перетворюється на безладне нагромадження ниток. Унікальні зв'язки між організмами в екосистемах, своєрідні зв'язки між екосистемами та поєднання живої природи з неживою в умовах конкретних типів оселищ – це і є ті чарівні вузлики, котрі зв'язують між собою усе в природі в єдине гармонійне ціле, як нитки в мереживі.

Чому необхідно поєднувати оселища в одну мережу?

Сьогодні світова спільнота переходить до глобальної охорони природного біорізноманіття, що ґрунтується на збереженні природних або близьких до них екосистем, створенні мережі екологічних коридорів між ними та відновленні порушених господарською діяльністю людини територій. Для вирішення цього пріоритетного завдання існує низка підходів. Більшість ботаніків, зоологів, екологів та й загалом прогресивних науковців різноманітних галузей наук стали на бік загальноєвропейського підходу побудови екомережі на засадах класифікації оселищ, система яких у просторі створить фі-

зичну мережу природних і напівприродних територій європейського значення. Реалізація цього підходу має важливе еколого-природоохоронне значення, адже поєднання природних оселищ забезпечить ефективне проведення моніторингових досліджень, комплексне впровадження заходів щодо відновлення зруйнованих екосистем, підвищення природно-ресурсного потенціалу країн, збереження їхнього біорізноманіття та ландшафтів, генетичного фонду рослинного й тваринного світу, що, у свою чергу, сприятиме підтриманню стабільного природного балансу в біосфері Землі.

Які є загрози оселищам?

Сучасні оселища багатьох видів рослин і тварин перебувають під постійним впливом як природних (особливості рельєфу, температура, кількість опадів, ступінь сонячного освітлення, особливості ґрунту, вплив інших видів тощо), так і зумовлених діяльністю людини факторів (вплив відпочиваючих і туристів, вищипування, забруднення природного середовища, руйнування або знищення оселищ видів, випасання, вирубування лісів тощо). Проте, слід зазначити різний характер зумовлених ними змін. Якщо в разі дії природних чинників, вплив яких є поступовим, залишається можливість збереження природних видів та екосистем, то раптовий і швидкий вплив люди-

ни зумовлює катастрофічні руйнування оселищ, знищення окремих екосистем і навіть повне вимирання деяких видів. На сучасному етапі природокористування найвідчутнішими є зміни просторової структури ареалів видів (тобто природних територій їх поширення). Дедалі більшими стають просторові розриви між окремими природними оселищами видів – утворюються своєрідні «острови» природних оселищ серед «бурхливого моря» змінених людиною ландшафтів: полів, кар'єрів, промислових майданчиків, населених пунктів, доріг тощо.

Зміни природних оселищ видів відбуваються під впливом різного типу господарських робіт: під час будівництва осель, прокладання доріг, видобутку корисних копалин, створенні гідроспоруд тощо. При цьому оселища видів розпадаються на окремі фрагменти, віддалені один від одного на кількасот метрів або кілька кілометрів, що в подальшому впливає на характер відтворення видів. Незворотні зміни виникають також під впливом нераціонального природокористування (необґрунтованого осушення боліт, безмірного вирубування лісів, техногенного забруднення тощо), котрі призводять до зміни умов існування видів і зникнення типових для певних територій екосистем. У таких стресових для природи ситуаціях відбувається катастрофічне неконтрольоване руйнування оселищ та зникнення багатьох видів, що потребує невідкладних заходів щодо їх охорони та збереження.

ВІД ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ ДО СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ОСЕЛИЩ

Методологічною основою формування екологічних мереж є Міжнародна стратегія сталого розвитку, засади якої проголошені декларацією міжнародної конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992). Основні підходи й принципи формування загальноєвропейської екомережі визначені Бернською конвенцією про збереження природних видів флори й фауни та середовищ існування (оселищ) у Європі. У країнах Євросоюзу вони знайшли деталізацію в ди-

рективах щодо збереження природних видів птахів (Council Directive 79/409/EEC on the Conservation of Wild Birds), яка визначає території спеціальної охорони (Special Protection Areas), а також щодо збереження природних оселищ існування природної фауни та флори (Council Directive 92/43/EEC on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora), яка визначає ділянки, важливі для Європейського союзу (Sites of Community Importance) в аспекті збереження біотичної й ландшафтної

різноманітності. Ці дві директиви є основою програми NATURA 2000, метою якої є організація системи територій з особливим природоохоронним статусом (Special Areas of Conservation). В основі концепції екомережі лежить ідея збереження певних типів оселищ (habitats), як середовищ існування визначених видів, або їх груп, що мають важливе значення для збереження біорізноманіття Європи. Методологія оселищної охорони – це своєрідний

інструмент уніфікації підходів до охорони біотичного й ландшафтного різноманіття в країнах Європи. В основі різних програм, що впливають із цієї концепції (NATURA 2000, Emerald) лежить принцип виділення ділянок земної поверхні (sites), що визначаються за певними, конвенційно погодженими, властивостями або характеристиками, які відповідають цінностям європейського природоохоронного значення.

У 1992 р. Рада Європи прийняла концепцію Європейської екомережі (European Ecological Network) як ідею всеєвропейської системи охорони природної спадщини європейської спільноти. Побудова європейської екомережі (як фізичної мережі природних або напівприродних територій європейського значення) – головний напрям реалізації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, яку затвердили на Конференції міністрів довілля країн Європи в Софії у 1995 р.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють процес формування національної екомережі України є Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» (№ 1989 від 21 вересня 2000 р.) та Закон України «Про екологічну мережу України»

(№ 1864-IV від 24 червня 2004 р.). У названій розробленій програмі містяться пропозиції щодо зміни структури земельних угідь України шляхом зменшення частки земель, що обробляються, і відповідного збільшення відновлених природних ландшафтів. Передбачається, що територіально екомережа України буде безперервною сис-

темою природних ландшафтів, які утворюватимуть природний каркас, котрий визначатиме екологічну стійкість усієї території держави. Основними природними елементами екомережі є території та об'єкти природно-заповідного фонду, тому доведення його площі до визначеного Програмою рівня – головне завдання формування екомережі. З формуванням, управлінням, збереженням та моніторингом національної екомережі України також тісно пов'язані Закони України: **„Про охорону навколишнього природного середовища“**; **„Про основи містобудування“**; **„Про охорону земель“**; **„Про землеустрій“**; **„Про місцеве самоврядування в Україні“**; **Водний, Лісовий та Земельний кодекси України та інші нормативно-правові акти України**. Проте, слід зазначити, що у створенні національної екомережі Україна спирається на юридично-правовий підхід, не маючи ще достатньої наукової основи для обґрунтування її структури й конфігурації на оселищних засадах у вигляді відповідних баз даних щодо поширення видів і типів оселищ, оформлених із застосуванням сучасних геоінформаційних (ГІС) технологій. Негативним є те, що цілеспрямовані роботи з подолання цього недоліку проводяться в Україні лише на ініціативних засадах і, здебільшого, за кошти міжнародних фондів і в рамках діяльності громадських організацій. Причому, офіційні наукові й державні кола часто дуже мало обізнані щодо того, які власне науководослідні роботи в рамках міжнародних грантів проводяться в контексті формування інформаційної основи розбудови екомережі на засадах, що відповідають прийнятих у зарубіжних європейських країнах оселищній методології охорони природи.

Крім того, нагадаємо, що Україна ратифікувала більшість міжнародних угод і конвенцій, що прямо або опосередковано стосуються оселищної концепції збереження біорізноманіття і, в першу чергу, Бернську конвенцію. А відповідно до статті 9 Конституції України: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України».

Загалом природоохоронне законодавство України охоплює всі основні напрями охорони біорізноманіття – охорону рідкісних видів, збереження рідкісних рослинних угруповань, регулювання вилучення та комерційного використання різних видів тварин та рослин. У ньому, також, зазначені відповідні механізми: створення об'єктів природно-заповідного фонду та їхній менеджмент, створення планів дій щодо окремих видів флори й фауни, розбудова екологічної мережі, відновлення видів та природних екосистем тощо.

Великим недоліком існуючого природоохоронного законодавства України є те, що його практична реалізація потребує розробки та прийняття різних підзаконних актів, які б регламентували втілення законів. Відсутність або недосконалість цих документів унеможливорює ефективне практичне застосування діючих законів, що часто й відбувається ...

Наявні проблеми охорони оселищ в Україні. Чи потребуємо ми законодавчих інструментів для їх вирішення?

За прийнятими в країнах Європи критеріями, в основі виділення територій, перспективних для включення до екомережі, лежить виділення типів оселищ (habitats, біотопів, ділянок земної поверхні, місць існування, оселищ, екосистем, ландшафтних виділів тощо), яким характерна наявність відповідних як біотичних (жива природа), так і абіотичних (нежива природа) складових, що визначають їхню особливу роль у збереженні умов виживання й розвитку популяцій видів, котрі потребують охорони. У зв'язку з цим важливого значення набувають різні підходи до класифікації та оцінки природоохоронного статусу оселищ. Розроблено низку класифікаційних схем, таких, наприклад, як EUNIS, CORDIS та ін., в основі яких лежать принципи Palearctic Habitats Classification (Класифікації типів оселищ Палеарктичної області). Тому вибір територій того чи іншого призначення в рамках екомережі здійснюється на підставі узагальнення детальної інформації про поширення видів рослин і тварин, шляхи міграцій тварин, достатньо детальних карт рослинності та її класифікаційних схем, оцінки ступеня господарського навантаження. Класифікацію оселищ за типами здійснюють на підставі наявності індикаторних природних угруповань рослинності та відповідних екологічних умов середовища, а також за ступенем зміни (природні, напівприродні або трансформовані людиною). У межах певного регіону країни чи навіть заповідних територій виокремлюють певні типи оселищ.

Неможливо домогтися довготривалого збереження оселищ та видів, охороняючи тільки окремі ізольовані шматочки природи, якою б великою не була їх цінність. Ось чому так важливо для країн Європи співпрацювати в мережі NATURA 2000, з тим, щоб вони були в змозі зберегти всі види та оселища, яким загрожує небезпека, на всій природній території Європи, незалежно від національних, політичних та адміністративних кордонів. Багато видів, як, наприклад, Журавель європейський, мігрують по всій Європі. Якщо одна країна охороняє вид на своїй території, а інша – ні, шанси на виживання у такого виду будуть обмежені. З іншого боку, створюючи динамічну, живу та екологічно когерентну мережу територій по всьому Європейському Союзу – NATURA 2000 - ми маємо реальний шанс для збереження найцінніших європейських оселищ і видів. Нині NATURA 2000 об'єднує 25000 територій, які покривають приблизно 20% площі 27 країн ЄС – це більше, ніж загальна площа Франції.

В Україні, упродовж кількох останніх років, наукові й громадські природоохоронні організації вже проводять роботу щодо впровадження методичних, наукових та організаційних засад оселищної концепції збереження біорізноманітності.

Так, наприклад, протягом 2008-2009 рр. Національним екологічним центром України (НЕЦУ) виконувався проект «Інвентаризація та моніторинг степових біотопів у Київській області». Метою проекту було виявити всі степові біотопи (типи оселищ) області з тим або іншим ступенем

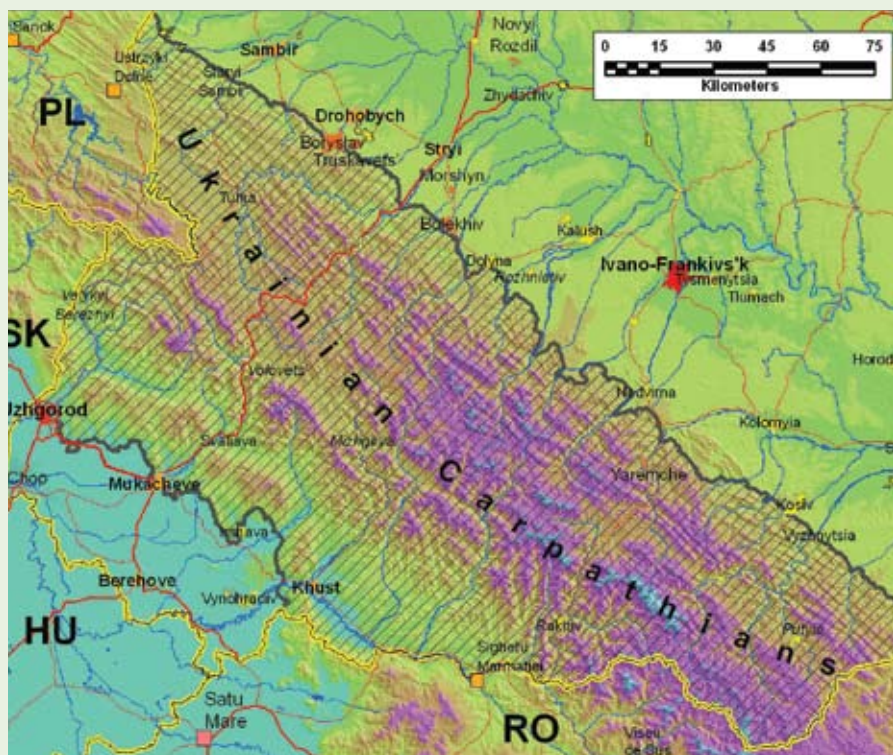
деградації, скласти їх класифікаційну схему, підготувати пропозиції до заповідання найбільш цінних з них і розробити пропозиції до формування екомережі в межах регіону досліджень.

Великий обсяг робіт у цьому напрямку в теоретичному й прикладному аспектах проводять науковці Інституту ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України (м. Київ), Інституту екології Карпат НАН України (м. Львів), Державного природознавчого музею НАН України (м. Львів) та Національного лісотехнічного університету України.

Прикладом практичного застосування принципів оселищного підходу до вибору елементів регіональної екомережі є об-

ґрунтування й практична розробка схем регіональних екологічних мереж Тернопільської (2007 р.) та Львівської (2010 р.) областей, що виконані Інститутом екології Карпат НАН України у тісній співпраці з науковцями Державного природознавчого музею НАН України (м. Львів), Львівського національного університету імені Івана Франка (географічний факультет) та Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка (географічний факультет).

Проект, у рамках якого написана ця брошура, також є прикладом комплексного наукового, науково-організаційного та практичного підходу до вирішення цього складного завдання.

ЯКІ ІСНУЮТЬ ТИПИ ОСЕЛИЩ В УКРАЇНІ, НАПРИКЛАД, В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ?

У ході виконання проекту було визначено загальну структуру оселищ Українських Карпат та виявлено основні їх типи. Загалом описано понад 120 типів оселищ, що належать до 12 основних груп, зокрема

- **Піонерного**
- **Водного**
- **Прибережного**
- **Чагарникового**
- **Альпійського**
- **Ксеротермного**
- **Лучно-пасовищного**
- **Болотного**
- **Струмково-джерельного**
- **Скельного**
- **Лісового**
- **Рудерального**

Найчисельнішою є група лісових типів оселищ – 32, а найменш чисельною є група струмково-джерельних – тільки 3.

На підставі результатів попередніх багаторічних досліджень, а також спеціальних обстежень території

Українських Карпат в рамках проекту, були складені описи для кожного з типів оселищ за формою, прийнятою в державах-членах Євросоюзу, які межують з Україною. Вони супроводжуються фотографіями й картами їх поширення.

Бо1. Активні верхові болота

Emerald: 51.1 Near-natural raised bogs

EUNIS: D1.11 Active, relatively undamaged raised bogs; D1.111 Raised bog hummocks, ridges and lawns; D1.112 Raised bog hollows (schlenken)

CORINE: 51.11 Bog hummocks, ridges and lawns; 51.12 Bog hollows (schlenken)

Pal. Хаб.: 51.11 Bog hummocks, ridges and lawns; 51.12 Raised bog hollows (schlenken)

Natura 2000: 7110* Active raised bogs

Синтаксони за флористичною класифікацією: союз *Oxycocco-Empetrium hermaphroditi* Nordhagen ex Hadač et Váňa 1967, асоціації: *Empetro hermaphroditi-Sphagnetum fusci* Du Rietz 1926, *Carici lachenalii-Eriophoretum vaginati* (Krajina 1933) Šoltés in Valachovič et al. 2001, *Sphagnetum austriaci* Osvald 1923; – союз *Sphagnion medii* Kästner et Flössner 1933, асоціації: *Eriophoro vaginati-Sphagnetum recurvi* Hueck 1925, *Sphagnetum medii* Kästner et Flössner 1933, *Pino mugos-Sphagnetum* Kästner et Flössner 1933, *Pinetum rotundatae* Kästner et Flössner 1933 corr. Mucina 1993; – союз *Sphagnion cuspidati* Krajina 1933, асоціації: асоціації *Sphagno cuspidati-Caricetum limosae* Osvald 1923, *Sphagno tenelli-Rhynchosporium albae* Osvald 1923, *Carici rostratae-Sphagnetum cuspidati* Osvald 1923, угруповання *Sphagnum cuspidatum-*

Eriophorum angustifolium.

Синтаксони за домінантною класифікацією: формація *Empetreta nigri*, асоціації: *Empetretum (nigri) sphagnosum (rhaconitri)*, *Empetretum (hermaphroditi) rhacomistrios-sphagnosum*; формація *Pineta mugi*, асоціації: *Pinetum (mugi) eriophorosum (vaginati)-caricosum (pauciflorae)-sphagnosum (Sphagnum magellanicum)*, *Pinetum (mugi) eriophorosum (vaginati)-sphagnosum (Sphagnum russowii)*; формація *Sphagneta cuspidati*, асоціації: *Sphagnetum (cuspidati) eriophorosum (vaginati)*, *Sphagnetum purum*; формація *Sphagneta magellanici*, асоціації: *Sphagnetum (magellanici) eriophorosum (vaginati)*, *Sphagnetum purum*; формація *Sphagneta fusci et rubelli*, асоціації: *Sphagnetum (fusci et rubelli) empetrosus (nigrae)*, *Sphagnetum eriophorosum (vaginati)*, *Sphagnetum purum*.

Зелена книга України (2009): 122. Угруповання формації гірськососново-сфагнові (*Pineto (mugi) Sphagneta*); 127. Угруповання формації пригніченоялиново-сфагнові (*Sphagneta depressipiceetosa*); 130. Угруповання формації фускум-сфагнові пригніченозвичайнососнової (*Sphagneta (fusci) depressipinetosa (sylvestris)*).

Типи лісу:

Структура та екологічна характеристика: Оселища представлені на оліготрофних або мезотрофних болотах, які утворилися в післяльодовикових карах, денях льодови-

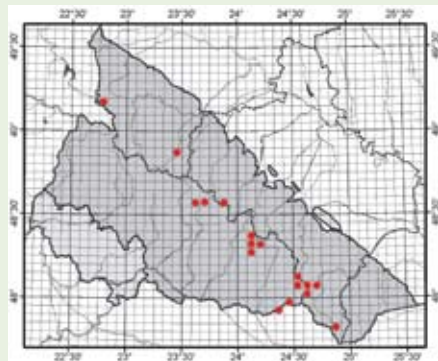
кових улоговин з високим рівнем ґрунтових вод, заростаючих високогірних і середньогірних озерах або в улоговинах річкових терас. Площі цих оселищ незначні, окремі з них у лісовому поясі займають до кількох десятків гектарів, переважно, з чітко вираженими межами, що детермінується торфово-болотним покривом і ступенем обводненості. Характерною ознакою оселищ є їхня чітко виражена дво- або триярусність угруповань, що залежить від наявності у їхньому складі деревно-чагарникового I-го ярусу – сосни гірської, сосни звичайної, ялини європейської, осоково-трав'яного – II-го ярусу та мохово-сфагнового – III-го. Відзначаються великою кількістю угруповань, які їх формують. Цей тип оселищ характеризується високим ступенем гігрофільності та гумідності клімату; формується на торфових різноглибоких, кислих (рН 3,5-4,5) ґрунтах. Потужність органічного горизонту коливається від 0,5 до 4,0 і більше метрів.

Видовий склад: *Carex canescens* (осока попелясто-сіра), *C. echinata* (осока їжакова), *C. limosa* (осока багнова), **C. pauciflora* (осока малоквіткова), *C. rostrata* (осока здуга), *Empetrum hermaphroditum* (водянка гермафродитна), *E. nigrum* (водянка чорна), *Eriophorum vaginatum* (пухівка піхвова), *Homogyne alpina* (підбілик альпійський), *Menyanthes trifoliata* (бобівник трилистий), *Oxycoccus palustris* (журавлина болотна), *Picea abies* (ялина європейська), *Pinus mugo* (сосна гірська), *P. sylvestris* (сосна звичайна), *Rhodococcum vitis-idaea* (брусниця), *Soldanella hungarica* (сольданела угорська),

Sphagnum cuspidatum (сфагн загострений), *Sphagnum fuscum* (сфагн бурий), *Sphagnum magellanicum* (сфагн Магеллана), *Sphagnum angustifolium* (сфагн вузьколистий), *Vaccinium myrtillus* (чорниця), *V. uliginosum* (буяхи, лохина).

Поширення: оселища цього типу поширені майже в усіх висотних поясах рослинності Українських Карпат, окрім альпійського. Проте більші площі займає у лісових поясах. На Закарпатській рівнині є вкрай рідкісним.

Загрози: найбільше потерпає від змін гідрологічного режиму (осушення): видобутку торфу, осушувальних робіт на прилеглих територіях.

Природоохоронне значення: у складі угруповань цього типу оселища росте багато видів, уключених до «Червоної книги України» (2009), а рослинні угруповання вклучені до «Зеленої книги України» (2009).

Заходи збереження (якщо трапляється у ПЗФ): наявний на територіях об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема, у Карпатському біосферному заповіднику, Карпатському національному природному парку, національних природних парках «Синевір», «Сколівські Бескиди», «Гуцульщина», регіональному ландшафтному парку «Надсянський» та ін.

Автор: Данилик І.М.

НАСТУПНІ КРОКИ

Які переваги NATURA 2000?

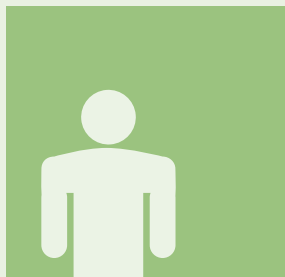
NATURA 2000 – це не тільки екологічні переваги.

Головною перешкодою щодо безпосередньої реалізації Директиви 92/43/EEC (Habitat Directive) в Україні є те, що вона не є чинним законодавчим документом у державі, а лише на території Європейського Союзу. Україна належить до країн, які є партнерами Європейського Союзу, однак немає підстав очікувати, що вона стане членом ЄС у найближчі роки. З іншого боку, Директива 92/43/EEC (Habitat Directive), спільно з Директивою 79/409/EEC (Bird Directive) створювалися як законодавча основа для реалізації Бернської конвенції, однією зі сторін якої є Україна. Впровадження вимог Бернської конвенції в країнах ЄС виявилось значно результативнішим від її впровадження в інших країнах завдяки вищезгаданим директивам. Це стосується практично всіх аспектів діяльності конвенції, та, перш за все, це стосується охорони

рідкісних оселищ шляхом створення мережі природоохоронних об'єктів NATURA 2000.

У цьому напрямку досягнуто значного прогресу щодо:

- розробки науково-методичних матеріалів – методичних посібників, критеріїв виділення природоохоронних територій, форм для внесення даних, стандартів для карт тощо;
- створення та узгодження процедур накопичення та перевірки якості даних;
- розробки процедур приймання рішень щодо створення нових територій;
- накопичення великого обсягу даних про рідкісні оселища та види, зазначені в додатках Директив;
- створення мережі територій з особливим природоохоронним статусом (Areas of Special Conservation Interest (ASCIs) – NATURA 2000.

Деякі рекомендації щодо наступних кроків.

Використання цього надзвичайно корисного досвіду в Україні дало б, безперечно, позитивні результати щодо втілення в країні пріоритетів Бернської конвенції, перш за все у частині збереження рідкісних оселищ, у тому числі й оселищ рідкісних видів рослин і тварин, які наведені в додатках Конвенції, шляхом створення Смарагдової мережі (Emerald). Слід зауважити, що в перспективних

планах Бернської конвенції до 2020 р. щодо розбудови мережі природоохоронних територій зазначено розповсюдження доробку, напрацьованого в рамках Директиви 92/43/ЕЕС (Habitat Directive), поза межами Європейського Союзу. **Таким чином, Бернська конвенція є твердою законодавчою основою для впровадження в Україні принципів оселищної концепції збереження біорізноманіття на засадах, визначених Директивою про оселища (Habitat Directive).** Важливу позитивну роль у цьому відіграє також Закон України **Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу** (2004) та інші національні законодавчі акти, які націлені на збереження рідкісних видів та оселищ. Реалізація завдань щодо визначення і класифікації типів оселищ (habitats) в Україні є своєрідним «новим диханням», що значно покращує діяльність Бернської конвенції.

Створення Смарагдової мережі (Emerald) поза межами ЄС просувається різними темпами в різних країнах. В одних із них вже сформовані національні переліки типів оселищ, які потребують охорони, визначені потенційні території Смарагдової мережі і в найближчі роки має відбутися їх офіційне затвердження. В інших країнах, як, наприклад, в Україні, відбувається попереднє визначення таких територій.

Які переваги для України у разі запровадження оселищної концепції?

Як відомо, природні екосистеми не мають адміністративних чи політичних кордонів. Тому, якщо говорити про питання проектування екомережі, то екосистемний підхід є найбільш науково обґрунтованим. При цьому, один елемент екомережі (ключова територія або екокоридор) може мати межі в декількох адміністративних районах, областях чи навіть країнах. У той же час, якщо перейти від питань наукового обґрунтування екомережі та її проектування до питань управління нею і моніторингу, то стає зрозумілим, що вирішення останніх є можливим лише у прив'язці до певних адміністративних одиниць. Формування та забезпечення умов стабільного функціонування екомережі також передбачає взаємоузгоджену участь усіх зацікавлених сторін – управлінців, землекористувачів, зем-

левласників і землевпорядників, науковців, підприємців, місцевих жителів тощо.

Таким чином, екомережа може забезпечити потужне підґрунтя для сталого розвитку країн та регіонів. Україна, як європейська держава – сторона багатьох міжнародних природоохоронних конвенцій та угод, також бере активну участь у формуванні Загальноєвропейської екомережі шляхом визначення: водно-болотних угідь міжнародного значення (Wetlands of International Importance) у рамках Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як місця існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971 р.); територій спеціального інтересу збереження (Areas of Special Conservation Interest) Смарагдової мережі Європи, на ви-

конання Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних оселищ у Європі (Берн, 1979); біосферних резерватів Світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО у відповідності до положень Севільської стратегії розвитку біосферних резерватів (1995) тощо. Україна, як і всі інші учасники процесу, має зобов'язання інтегрувати національну екомережу до Загальноєвропейської, включаючи питання як проектування і формування, так і управління екомережею.

Переваги оселищної концепції збереження біорізноманіття:

- значно поліпшує ефективність практичної охорони видів, екосистем і ландшафтів;
- покращує українські природоохоронні стандарти;
- узгоджує українські природоохоронні концепції з системою загальноєвропейських принципів;
- удосконалює наукові й технічні знання, а також науково-дослідну діяльність;
- допомагає формувати загальноєвропейську систему охорони для низки рідкісних видів флори та фауни;
- допомагає створювати спеціальні території з особливим природоохоронним статусом;
- покращує формування екологічної мережі України як складової єдиної європейської екологічної мережі;
- допомагає поглибити міжнародну співпрацю;
- сприяє кращому збереженню довкілля.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРОЕКТ

Назва проекту: “Визначення і класифікація типів оселищ (habitats) в Україні: введення стандартів та методології Європейського Союзу (пілотний проект в Українських Карпатах) “

Завдання проекту:

- Підготовка каталогу типів оселищ Українських Карпат та Закарпатської рівнини згідно принципів Директиви типів Оселищ (Habitats Directive);
- Розвиток бази даних для визначення і класифікації типів оселищ в Україні (на основі програмного пакету Turboveg щодо аналізу та оцінки рослинності).
- Навчання науковців і працівників системи природо-заповідного фонду методики визначення і класифікації типів оселищ, включаючи їх картування, опрацювання даних і визначення управлінських завдань у відповідності до принципів Директиви щодо оселищ (Habitats Directive).
- Визначення можливих рекомендацій і наслідків організаційного та інституційного характеру щодо адаптації введення стандартів та методології Європейського Союзу для визначення та класифікації типів оселищ.
- Поширення інформації серед громадськості щодо важливості введення стандартів і методології Європейського Союзу для визначення та класифікації типів оселищ.

Проект є важливим з точки зору уніфікації та стандартизації методики визначення і розвитку екологічної мережі України (як частини Загальноєвропейської екомережі) та принципів охорони довкілля. Це перший проект в Україні, що підтримує адаптацію принципів Директиви щодо оселищ (Habitats Directive) Європейського Союзу в Україні й допомагає розвинути мережу експертів в Україні щодо визначення і класифікації типів оселищ.

Діяльність проекту в Україні визначається численними угодами між урядами України та Європейського Союзу про партнерство та співпрацю, Постановами Кабінету міністрів, Угодами між урядами України та Нідерландів (співпраця у галузі охорони довкілля) та Законом України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», 2004).

Підтримка: Міністерство сільського господарства, охорони довкілля та якості харчування Голландії (програма VBI-MATRA)

Проект було реалізовано: Центром розвитку інновацій Університету Вагенінген (Нідерланди), Державним природознавчим музеєм Національної академії наук України (Львів), українським відділенням Дунайсько-Карпатської програми Всесвітнього фонду природи WWF (Львів), компанією «Орбікон» (Данія), Інститутом екології Карпат Національної академії наук України (Львів) та Інститутом зоології Національної академії наук України (Київ).

Керівники проекту: п. Генк Зінгстра (Вагенінген, Нідерланди), к.б.н. Б.Г. Проць (Державний природознавчий музей Національної академії наук України, Львів та Дунайсько-Карпатська програма Всесвітнього фонду природи WWF (Львів).

